

Inspectie van het Onderwijs
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Toezichtkader

Voortgezet onderwijs 2013

Uitgangspunten
Werkwijze
Waarderingskader

Voorwoord

Goed onderwijs voor elke leerling. Daar willen wij met ons toezicht aan bijdragen, ook in het voortgezet onderwijs. In deze brochure beschrijven wij op hoofdlijnen hoe het inspectietoezicht op scholen voor voortgezet onderwijs (vo) verloopt. Wij vertellen in kort bestek hoe onze manier van werken is, wat wij verstaan onder de kwaliteit van onderwijs en op grond van welke criteria wij de kwaliteit op uw school (scholen) beoordelen.

Deze brochure bevat een samenvatting van het formeel geldende Toezichtkader vo 2013 en is in eerste instantie bedoeld voor schoolbesturen en schoolleiders. Daarom is de inhoud ervan vooral gericht op wat besturen en scholen van de inspectie kunnen verwachten, en op wat wij van onze kant van u verwachten. Maar de brochure kan ook heel nuttig en informatief zijn voor leraren en ouders.

Voor wie behoefte heeft aan meer gedetailleerde informatie over de criteria die wij bij ons toezicht hanteren is het complete waarderingskader als bijlage aan de brochure toegevoegd. Het volledige Toezichtkader voortgezet onderwijs 2013, dat geldt als formele basis voor ons toezicht, kunt u vinden op onze site www.onderwijsinspectie.nl. Daar vindt u ook de aandachtspunten per indicator die good practice beschrijven.

Het Toezichtkader vo 2013 is het toezichtkader dat specifiek voor het voortgezet onderwijs is bestemd. Het is een grondige herziening van het toezichtkader 2011. De indicatoren waarmee we de opbrengsten beoordelen zijn nog niet herzien, daar is een langer ontwikkeltraject voor nodig. Het Toezichtkader vo 2013 is in nauw overleg met scholen en met vertegenwoordigers uit het onderwijsveld tot stand gekomen. Wij zijn deze scholen en vertegenwoordigers uitermate erkentelijk voor hun bijdragen. Ik hoop dat zij ook bij de invoering van het nieuwe toezichtkader met ons mee blijven denken over noodzakelijke veranderingen. Want inspectietoezicht is geen statisch gebeuren. Het verandert voortdurend mee met ontwikkelingen in het onderwijs en in de samenleving.

Rick Steur,
hoofdinspecteur voortgezet onderwijs

Inhoud

1	Doelen en uitgangspunten	4
1.1	Bestuursgericht toezicht	4
1.2	Risicogericht en op maat	5
1.3	Preventief toezicht	5
1.4	Stimulerend toezicht	5
1.5	Wettelijke voorschriften	6
1.6	Financieel toezicht	6
2	Risicogericht toezicht	7
2.1	Risicogericht toezicht in een stroomschema	7
2.2	Risicoanalyse	10
2.3	Kwaliteitsonderzoeken	11
2.4	Geïntensiveerd toezicht	14
3	Stelseltoezicht en andere vormen van toezicht	16
3.1	Onderzoek Onderwijsverslag	16
3.2	Themaonderzoek	16
3.3	Vierjaarlijks onderzoek	17
3.4	Specifiek onderzoek	17

4	Rapportages	18
4.1	Rapport van bevindingen	18
4.2	Samenvattend rapport voor ouders	18
4.3	Toezichtkaart	18
4.4	Opbrengstenkaart	18
5	Waarderingskader	19
5.1	Doel en opbouw	19
5.2	Kernkader, aanvullend kader en verdiepend kader	19
5.3	Pas toe of leg uit	20
	Bijlage	
	Het waarderingskader (inclusief alle indicatoren)	21

1 Doelen en uitgangspunten

Met ons toezicht streven wij een aantal doelen na:

- Bewaken dat scholen voor voortgezet onderwijs voldoen aan de basiseisen voor kwaliteit en dat zij streven naar betere kwaliteit.
- Bevorderen dat scholen zelf in staat zijn om de basiskwaliteit van hun onderwijs te waarborgen.
- Door interventies bevorderen dat scholen die niet aan deze basiseisen voldoen hier zo spoedig mogelijk alsnog aan voldoen.
- Bewaken dat de scholen zich aan de wettelijke voorschriften houden en de beschikbare middelen doelmatig en rechtmatig besteden.
- Jaarlijks een gespecificeerd en nauwkeurig beeld geven van de staat van het voortgezet onderwijs.

Wij hanteren bij ons toezicht de volgende uitgangspunten:

- Het is bestuursgericht zonder de schoolleiding uit het oog te verliezen.
- Het is risicogericht en op maat, met zo weinig mogelijk belasting voor de scholen.
- Het is preventief; wij willen voorkomen dat scholen zwak of zeer zwak worden en dat voormalige (zeer) zwakke scholen terugvallen in kwaliteit.
- Het stimuleert scholen hun kwaliteit te verbeteren.

1.1 Bestuursgericht toezicht

De bestuurlijke verhoudingen in het onderwijs brengen met zich mee dat scholen zelf de kwaliteit van hun onderwijs bewaken en verbeteren. Daarover leggen zij verantwoording af aan hun directe omgeving en aan de maatschappij in het algemeen, waaronder de inspectie. Wij sluiten op deze verhoudingen aan door het bestuur als eerstverantwoordelijke te betrekken bij het toezicht op zijn scholen en bij de uitkomsten daarvan.

De communicatie over de toezichtarrangementen die wij aan scholen toekennen verloopt via het bestuur. Waar nodig maken wij met het bestuur afspraken om de kwaliteit van het onderwijs of de naleving van wet- en regelgeving te verbeteren. In overleg met hen bepalen wij welke aspecten wij op een school gaan onderzoeken. Zo brengen we de risico's die wij waarnemen samen met de kennis die het bestuur van zijn scholen heeft.

Uiteraard gaan wij met deze bestuursgerichte aanpak niet voorbij aan de belangrijke plaats die de schoolleiding in het toezichtproces heeft. Bij onze kwaliteitsonderzoeken op een school of afdeling bespreken wij de resultaten van het onderzoek nadrukkelijk ook met de schoolleiding.

1.2 Risicogericht en op maat

Startpunt voor ons toezicht is het vertrouwen in scholen. Als dit vertrouwen niet wordt waargemaakt, dan moeten wij als toezichthouder snel en effectief kunnen optreden. Want leerlingen en hun ouders, en ook de samenleving als geheel, moeten er op kunnen vertrouwen dat de school ten minste een maatschappelijk aanvaardbaar kwaliteitsniveau realiseert en daar niet onder zakt.

Om scholen niet meer te belasten dan nodig is richten wij ons toezicht risicogericht en op maat in. Via een risicoanalyse onderzoeken wij eerst bij welke scholen mogelijk sprake is van onvoldoende kwaliteit van het onderwijs, of van tekortkomingen bij het naleven van wet- en regelgeving. Scholen bij wie wij dergelijke risico's niet aantreffen, hebben het vertrouwen van de inspectie. Zij krijgen als vorm van toezicht een zogenoemd basisarrangement toegewezen.

Scholen waarbij wij dergelijke risico's wel vermoeden nemen wij nader onder de loep. Door ons waarderingskader flexibel in te richten (zie paragraaf 5.2) kunnen wij maatwerk leveren bij het bepalen van datgene wat wij op een school willen onderzoeken. Als zulke risico's er inderdaad zijn, dan valt de school onder geïntensiveerd toezicht en krijgt zij een zogenoemd aangepast toezichtarrangement (zwak of zeer zwak) toegewezen. Geïntensiveerd toezicht is zo ingericht dat het past bij de specifieke situatie van de school (zie hoofdstuk 2 voor meer informatie).

1.3 Preventief toezicht

Om te voorkomen dat scholen zwak of zeer zwak worden, richten wij ons toezicht meer preventief in dan in voorgaande jaren. Zodra wij bij onze risicoanalyse waarnemen dat de leerresultaten van een school één jaar onder de norm liggen, attenderen wij het bestuur daarop en gaan we na hoe het bestuur de situatie beoordeelt. Daarmee beogen wij het bestuur te stimuleren zelf tijdig maatregelen te nemen om de kwaliteit te verbeteren. Als de leerresultaten voor het tweede achtereenvolgende jaar nog steeds onder de norm liggen, geven wij het bestuur een waarschuwing. Daarbij dringen wij er bij het bestuur op aan een verbeterplan op te stellen en uit te voeren - als dat er al niet is -, omdat de school zwak of zeer zwak dreigt te worden. Ook kunnen wij besluiten een kwaliteitsonderzoek te doen.

1.4 Stimulerend toezicht

Het hoort tot onze taak jaarlijks de staat van het onderwijs in beeld te brengen (zie hoofdstuk 3). Daarom voeren wij ook onderzoeken uit op scholen waar geen risico's zijnesignaleerd. Deze onderzoeken zijn nodig om onderbouwde uitspraken te kunnen doen over de kwaliteit van het onderwijsstelsel als geheel. Daarbij kijken wij niet alleen naar de ondergrens van kwaliteit, maar bezien wij deze breder. Een ander doel van de stelselonderzoeken is om na te gaan of scholen aan de basiskwaliteit voldoen, en om scholen met deze voorgehouden spiegel te stimuleren hun kwaliteit te verbeteren.

1.5 Wettelijke voorschriften

Bij ons toezicht op het naleven van wet- en regelgeving hanteren wij het principe van programmatisch handhaven. Dit houdt in dat wij in ons jaarwerkplan vooraf aangeven welke prioriteiten wij in een bepaald jaar op het gebied van naleving stellen. Besturen en scholen worden via onze nieuwsbrieven over deze prioriteiten geïnformeerd. Prioriteiten zijn gebaseerd op een analyse waarin wij nagaan welke overtredingen van wettelijke bepalingen de meeste negatieve effecten voor de maatschappij opleveren.

1.6 Financieel toezicht

Wij controleren jaarlijks steekproefsgewijs de kwaliteit van de financiële controle door de accountant van het bestuur. Ook gaan wij bij onze risicoanalyse na of er financiële risico's zijn die wellicht invloed hebben op de kwaliteit van het onderwijs en de continuïteit daarvan. In dat geval voeren wij zo nodig rechtstreeks financieel onderzoek uit op scholen. Ook bij scholen waar al gebleken is dat de kwaliteit ernstig tekort schiet, bezien wij altijd de financiële positie van het bestuur. Dit om te kunnen bepalen of er voldoende financiële ruimte is voor het noodzakelijke verbetertraject.

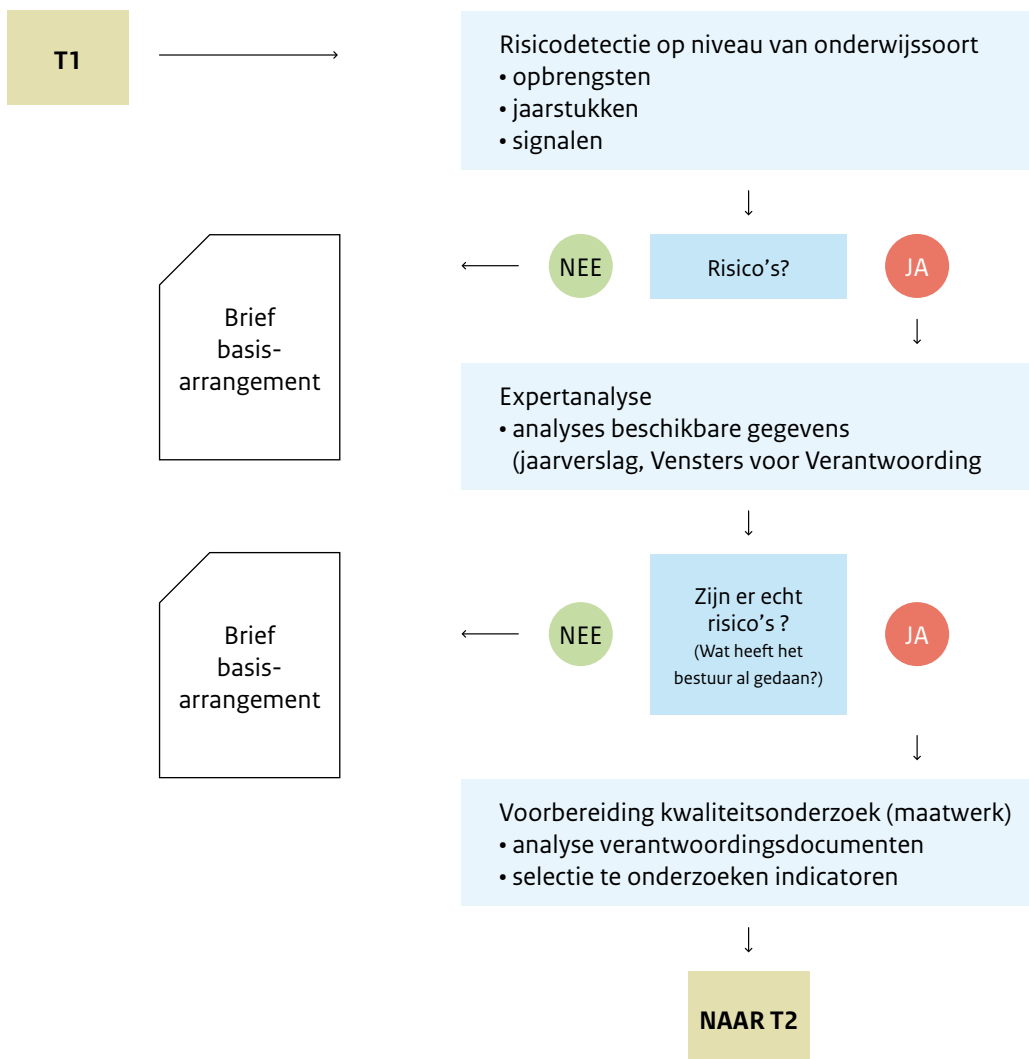
2 Risicogericht toezicht

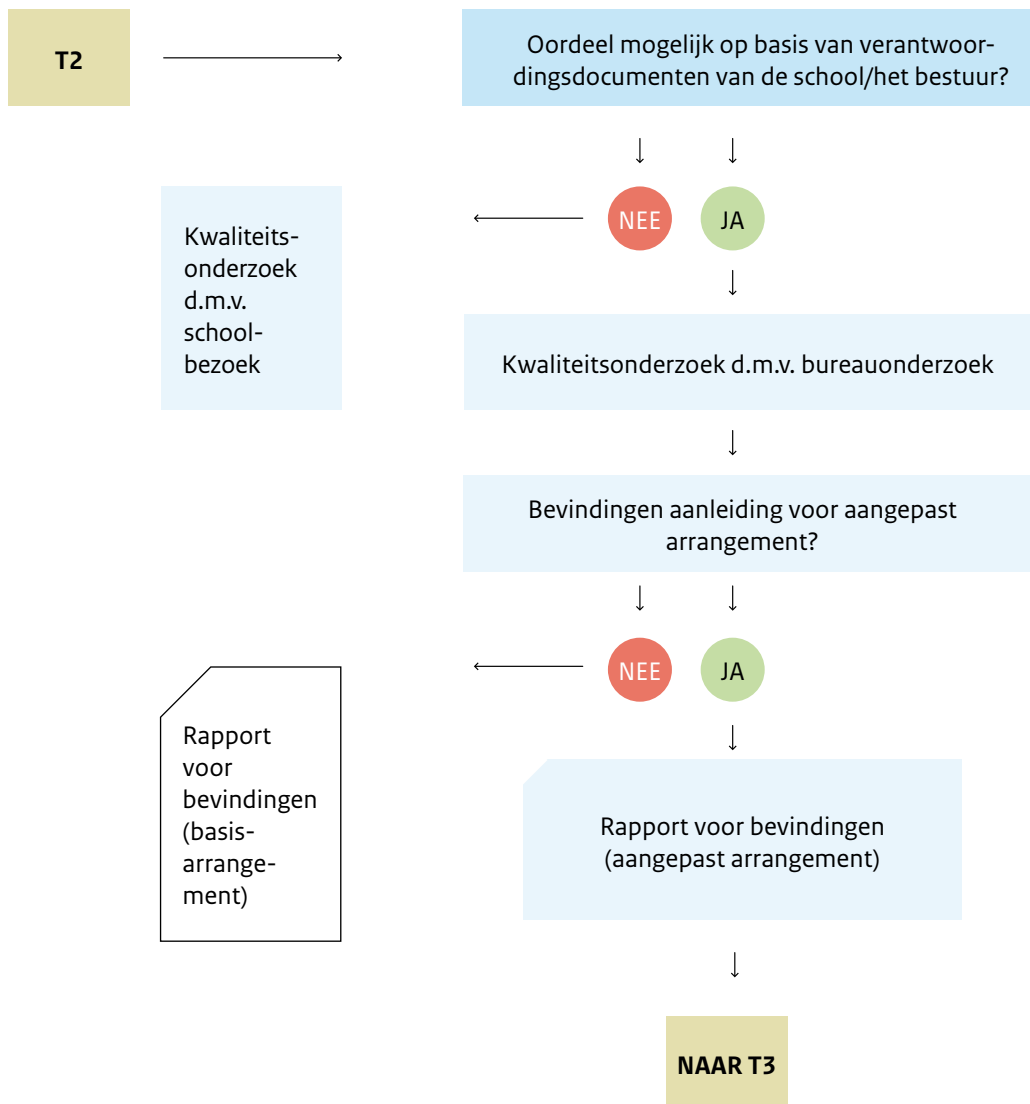
2.1 Risicogericht toezicht in een stroomschema

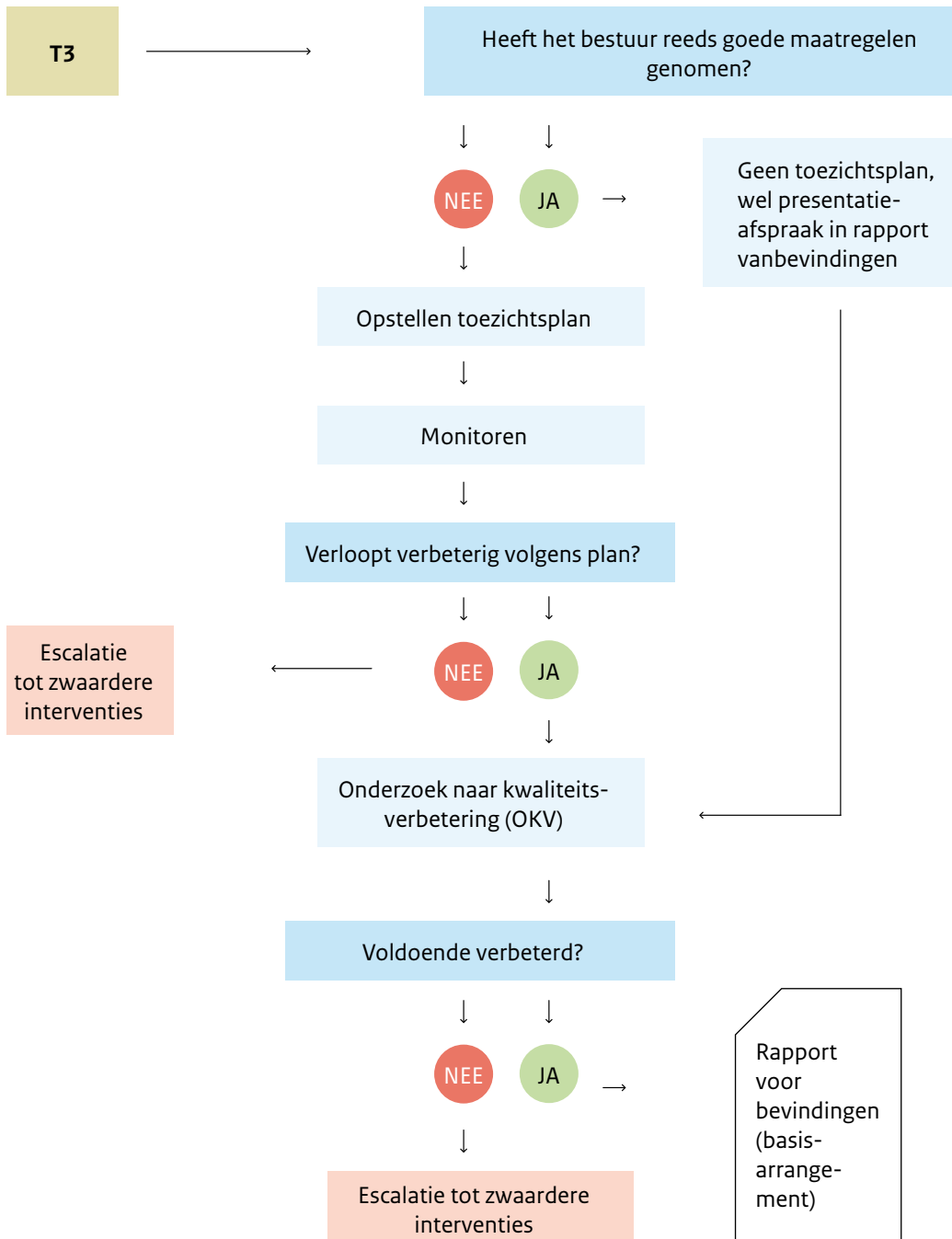
Het risicogericht toezicht kent drie fasen:

- Het uitvoeren van een risicoanalyse Toezichtfase 1 ofwel T1.
- Het uitvoeren van een kwaliteitsonderzoek (T2).
- Het uitvoeren van een interventietraject (T3).

Onderstaand stroomschema brengt de hoofdlijnen van het risicogericht toezicht in beeld.

2.2 Risicoanalyse

De risicoanalyse die jaarlijks voor alle onderwijssoorten (vwo, havo, vmbo en praktijkonderwijs) plaatsvindt bestaat uit drie stappen:

- Het uitvoeren van een kennisanalyse.
- Het zo nodig uitvoeren van een expertanalyse.
- Het toekennen van een basisarrangement of overgang naar fase 2.

Eerste stap: de kennisanalyse

De kennisanalyse heeft als doel een eerste selectie te maken van die scholen en/of afdelingen waar mogelijk risico's voor de kwaliteit van het onderwijs bestaan of waar wet- en regelgeving niet worden nageleefd.

Deze kennisanalyse omvat:

- Gegevens over leerresultaten.
- Informatie uit de jaarstukken en overige informatie uit de verantwoording naar de omgeving.
- Signalen over knelpunten in de kwaliteit van het onderwijs.

De kennisanalyse resulteert in een indeling van scholen in één van de drie risicogroepen: geen risico, risico en ernstig risico. Scholen waar zich geen risico's voordoen krijgen het vertrouwen van de inspectie in de vorm van een basisarrangement. Voor deze scholen is geen verdere analyse en onderzoek nodig. Scholen waar zich wel risico's voordoen kunnen een vragenlijst ontvangen waarin wij aanvullende informatie opvragen bij het bestuur.

Tweede stap: de expertanalyse

Bij scholen waar wij op grond van de kennisanalyse risico's hebben aangetroffen, vindt de tweede stap plaats: een diepgaander expertanalyse. Die bestaat uit een nadere analyse van de opbrengsten, de jaarstukken, gegevens uit de horizontale verantwoording (bijvoorbeeld Vensters voor Verantwoording), signalen, onderwerpen uit het programmatisch handhaven en het geheugen van de inspectie. Dit geheugen bestaat uit informatie die bij ons bekend is uit eerder risico-onderzoek en uit kwaliteitsonderzoeken, en informatie uit eerdere schoolplannen en schoolgidsen.

In de expertanalyse kijken wij naar de aard en de achtergrond van de risico's. Vaak is een gesprek met het bestuur onderdeel van de expertanalyse. Doel van dat gesprek is meer zicht te krijgen op de risico's en op de maatregelen die het bestuur en de schoolleiding wellicht al genomen hebben. Op grond van de uitkomsten van de expertanalyse maken wij opnieuw een selectie van scholen waar geen verdere analyse en onderzoek nodig is.

Derde stap: toekennen basisarrangement

Als uit de kennis- of de expertanalyse blijkt dat er zich op scholen geen risico's voordoen, dan wordt een basisarrangement toegekend. De besturen van deze scholen ontvangen hierover een brief. Scholen waar

wel risico's aanwezig zijn gaan over naar fase 2. Onder opbrengsten verstaan wij de leerresultaten van de leerlingen, de verschillen tussen centraal en schoolexamen, de doorstroming door de school naar niveau en zitten blijven.

2.3 Kwaliteitsonderzoeken

Bij de besturen en scholen die overgaan naar fase 2 vindt een kwaliteitsonderzoek plaats. In dat onderzoek beoordelen wij de kwaliteit van het onderwijs op grond van indicatoren uit het waarderingskader (zie paragraaf 5.1). Op basis van ons kwaliteitsoordeel stellen wij een toezichtarrangement vast. Dit arrangement is nodig om bij tekortschietende kwaliteit verdere interventies te kunnen uitvoeren. Bij ons kwaliteitsoordeel staat een oordeel over de kwaliteit van het onderwijsproces gelijkwaardig naast ons oordeel over de opbrengsten. Daardoor kan een school ook een zwakke school worden als het onderwijsproces onvoldoende is, terwijl de opbrengsten wel voldoende zijn.

Verantwoordingsdocumenten

Voorafgaand aan een onderzoek op de school vindt overleg en afstemming met het bestuur plaats. Bij dat overleg spelen verantwoordingsdocumenten een belangrijke rol. Deze documenten geven richting aan het interne toezicht en aan de verantwoording naar de omgeving. Ook kan het bestuur met deze documenten aantonen dat er daadwerkelijk van intern toezicht en horizontale verantwoording sprake is, en dat er gestuurd en zo nodig bijgestuurd wordt op kwaliteit en resultaten.

In zulke verantwoordingsdocumenten zijn vooral de volgende elementen van belang:

- Presenteren van de geleverde onderwijsprestaties aan de hand van uitkomsten van metingen en beoordelingen.
- Vergelijken van de uitkomsten met eerder gestelde doelen.
- Voorgenomen maatregelen in het licht van de uitkomsten.

Onderwijsprestaties vatten we hier breed op: dus niet alleen leerprestaties maar ook tevredenheidsmetingen en uitkomsten van lesobservaties. Hoe meer de verantwoordingsdocumenten alle bovengenoemde elementen bevatten, hoe beter bruikbaar zij zijn voor ons toezicht. Bij ons onderzoek houden wij namelijk rekening met de kwaliteit van de verantwoordingsinformatie van het bestuur of de school. Goede informatie, bijvoorbeeld in de vorm van betrouwbare en nuttige zelfevaluatiegegevens of een deugdelijk visitatierapport, leidt tot minder inspectieonderzoek ter plaatse. Minder goede of minder bruikbare informatie leidt tot een uitgebreider onderzoek.

In een enkel geval kan de risicoanalyse, samen met het gesprek met het bestuur, zoveel informatie hebben opgeleverd dat de uitslag van het onderzoek in feite al duidelijk is. Dan kunnen wij afzien van onderzoek ter plaatse. Ook in deze gevallen stellen wij een rapport van bevindingen op waarin wij onze oordelen, gebaseerd op die informatie, en het toezichtarrangement vastleggen.

Kwaliteitsonderzoek op maat

Bij een kwaliteitsonderzoek beoordelen wij altijd alle indicatoren uit het kernkader van het waarderingskader. Dit kernkader wordt per onderzoek aangevuld met een selectie van indicatoren uit het aanvullend kader. Wij bepalen de selectie van deze aanvullende indicatoren op basis van de aanwezige risico's. Verbreding van het onderzoek is dus niet standaard maar maatwerk, omdat deze wordt bepaald door de risico's die wij hebben geconstateerd.

In sommige gevallen is verdieping van het onderzoek nodig om meer inzicht te krijgen in mogelijke verklaringen en onderliggende patronen. Deze verdieping biedt meer zicht op wat geschikte interventies kunnen zijn. Zo nodig kunnen wij voor deze verdieping de selectie van indicatoren uitbreiden. Een voorbeeld: als veel lessen op belangrijke aspecten onvoldoende zijn, dan kunnen wij ook de professionalisering van leraren, het werken in teams en de ondersteuning vanuit het personeelsbeleid beoordelen. Ons oordeel over verdiepende indicatoren telt niet mee voor de beslissing over het toekennen van het toezichtarrangement 'zwak' of 'zeer zwak', maar bepaalt wel mede de inhoud en de intensiteit van de interventies en van het vervolgtoezicht.

Korte tijd na het vaststellen van risico's en/of mogelijke tekortkomingen vindt het kwaliteitsonderzoek plaats. Voor zover het geen onaangekondigd onderzoek is, wordt het tenminste vier weken van tevoren schriftelijk aangekondigd. Ook geven wij van tevoren aan welke indicatoren wij zullen onderzoeken. In afstemming met de school wordt een bezoekerrooster opgesteld. Het rooster kan omvatten: documentenstudie ter plaatse, observaties van lessen en andere onderwijssituaties, gesprekken met leerlingen, ouders, leraren, leidinggevend en mogelijke andere functionarissen. Aan het eind van het bezoek bespreken wij de bevindingen uit het onderzoek met het bestuur en met de schoolleiding.

Beslisregels voor het toezichtarrangement (zeer) zwakke kwaliteit

Ieder kwaliteitsonderzoek leidt tot een toezichtarrangement voor kwaliteit en/of voor naleving. Als er geen of nauwelijks sprake is van tekortkomingen wordt het basisarrangement toegekend. Daar waar wel tekortkomingen zijn geconstateerd, stellen wij conform de beslisregels een aangepast arrangement vast voor zwakke of voor zeer zwakke kwaliteit en/of voor naleving.

De beslisregel voor een aangepast arrangement kwaliteit kent twee stappen. Bij de eerste stap bepalen wij op basis van onze oordelen over de indicatoren of de kwaliteit van de domeinen Opbrengsten, Onderwijsproces en Kwaliteitszorg voldoende is. De manier waarop wij de indicatoren bij Opbrengsten beoordelen en de normen die wij daarvoor hanteren zijn vastgelegd in de Regeling Leerresultaten VO. De beslisregels voor de domeinen Onderwijsproces en Opbrengsten worden na verder onderzoek en na raadpleging van het onderwijsveld halverwege 2013 bepaald en toegevoegd aan het Toezichtkader vo 2013.

Bij de tweede stap wordt het arrangement bepaald op basis van het oordeel op de domeinen. Hierbij geldt de volgende regel: om na een onderzoek in aanmerking te komen voor een basisarrangement moeten de domeinen Opbrengsten en Onderwijsproces als voldoende zijn beoordeeld, zoals aangegeven in het schema op pagina 13.

Schema: toezichtarrangementen na een kwaliteitsonderzoek

Domein Opbrengsten	Domein Onderwijsproces		Toezichtarrangement (basis of aangepast)
+	+	→	Vertrouwen (basis)
+	-	→	Aangepast (zwak)
-	+	→	Aangepast (zwak)
-	-	→	Aangepast (zeer zwak)

Bij een onvoldoende oordeel (in het schema een minteken) over één van beide domeinen volgt aangepast toezicht (zwak). Een onvoldoende oordeel over beide domeinen leidt tot een aangepast arrangement (zeer zwak). Naast de normering volgens de beslisregels geldt dat wij altijd beargumenteerd van de beslisregels kunnen afwijken als wij grote risico's signaleren aangaande de kwaliteit van de school.

NB: bij een onderzoek naar kwaliteitsverbetering ter afsluiting van aangepast toezicht op scholen die al zwak of zeer zwak zijn is de beslisregel anders. Dan wordt ook de kwaliteitszorg beoordeeld. (zie paragraaf 2.4)

2.4 Geïntensiveerd toezicht

Bij geïntensiveerd toezicht in de vorm van een aangepast toezichtarrangement volgen altijd interventies van de inspectie of van de minister, die er op gericht zijn zo snel mogelijk tot de noodzakelijke verbetering te komen. Voor zwakke en zeer zwakke scholen gelden dezelfde interventies. Voor zeer zwakke scholen komen daar nog twee interventies bij.

Interventies bij zwakke en zeer zwakke scholen

Op hoofdlijnen worden de volgende stappen doorlopen nadat het rapport van bevindingen is vastgesteld en daarmee het toezichtarrangement '(zeer) zwakke onderwijskwaliteit' is bepaald.

1. De inspectie maakt met het bestuur een afspraak wanneer de kwaliteit weer op orde zal zijn. Deze prestatieafspraken worden opgenomen in het rapport van bevindingen.
2. De inspectie stelt – indien nodig - een concept-toezichtplan op. Daarin zijn de intensiteit en het verloop van het toezicht nader beschreven.
3. De inspectie voert een gesprek met het bevoegd gezag over het rapport van bevindingen en over het concept-toezichtplan. Doel van dit gesprek is toelichting geven op de oordelen en bijdragen aan draagvlak voor het toezicht.
4. Het traject van kwaliteitsverbetering wordt altijd afgesloten met een onderzoek naar de kwaliteitsverbetering. In dit afsluitend onderzoek wordt bij scholen die zeer zwak of zwak zijn geweest ook de kwaliteitszorg beoordeeld. Deze scholen krijgen alleen een basisarrangement als ook hun kwaliteitszorg als voldoende wordt beoordeeld. Daarmee wil de inspectie een zo stevig mogelijk fundament leggen onder de duurzaamheid van de verbetering.

De twee aanvullende interventies voor zeer zwakke scholen zijn:

5. De inspectie informeert de interne toezichthouder, de ministers van OCW en EZ en het college van burgemeester en wethouders van de betreffende gemeente.
6. De inspectie voegt de school toe aan de maandelijkse lijst van zeer zwakke scholen op de website van de inspectie.

Escalatiestappen

Als het verbeteringstraject niet verloopt zoals in het toezichtplan was vastgelegd of niet leidt tot de noodzakelijke verbetering van de kwaliteit van het onderwijs, dan wordt tot escalatie van de interventies overgegaan. De meest vergaande escalatiestap is beëindiging van de bekostiging door de minister van OCW of sluiting van de school. Een zwakke of zeer zwakke school wordt vooraf op de hoogte gesteld van de mogelijke consequenties als het afgesproken resultaat niet of niet tijdig wordt behaald.

Voor zwakke en zeer zwakke scholen gelden de volgende escalatiestappen:

1. **Bestuurlijk gesprek.** Het bestuur van de school wordt opgeroepen voor een gesprek met de directeur toezicht of de hoofdinspecteur. In dit gesprek wordt over de oorzaken van de vertraging gesproken. Daarbij kan de inspectie een officiële waarschuwing afgeven. Er worden in het bestuurlijke gesprek aanvullende prestatieafspraken gemaakt.
2. **Waarschuwing.** Wanneer de directeur toezicht of de hoofdinspecteur een waarschuwing geeft, dan wordt het bevoegd gezag schriftelijk meegedeeld dat dit een laatste kans is, binnen welke termijn de resultaten van de kwaliteitsverbetering uiterlijk bereikt moeten zijn en wat de consequenties zijn als dit niet het geval is.
3. **Wijziging van het toezichtarrangement van zwak naar zeer zwak.** Als de kwaliteitsverbetering langdurig stagneert of de kwaliteit verslechtert, kan de inspectie besluiten het toezichtarrangement te verzwaren. Daarmee komt de school terecht in de aanvullende escalatiestappen die horen bij een zeer zwakke school.

De aanvullende escalatiestappen voor zeer zwakke scholen zijn:

4. **Bestuurlijk gesprek met 'worst case scenario'.** De inspectie maakt in het bestuurlijk gesprek prestatieafspraken met het bestuur, waarbij het bestuur onder andere een 'worst case scenario' moet opstellen. Dit 'worst case scenario' beschrijft de voornemens tot maatregelen van het schoolbestuur voor het geval de prestatieafspraken niet worden nagekomen.
5. **Melding aan de minister van OCW en/of EZ.** Als alle voorgaande stappen niet tot het afgesproken resultaat hebben geleid, meldt de inspectie de school aan bij de minister. De inspectie doet hierbij een voorstel over de gewenste maatregelen. De minister kan op basis van de melding overgaan tot bestuurlijke sancties en/of bekostigingssancties (opschorten, inhouden en/of stopzetten van de bekostiging), of tot het sluiten van de school.

Escalatiestappen naleving

Als de inspectie constateert dat scholen en/of besturen tekortkomingen vertonen bij het naleven van wet- en regelgeving, dan krijgen zij van de inspectie opdracht tot herstel. Als dat herstel niet of niet op tijd plaatsvindt, dan volgt een aantal escalatiestappen. De precieze inhoud van die escalatiestappen is afhankelijk van de wettelijke regel die overtreden wordt. Hierbij hoort het opschorten dan wel inhouden van een deel van de bekostiging door de inspectie tot de mogelijkheden. De ultieme maatregel is een sanctiemogelijkheid door of namens de minister van OCW dan wel EZ. Onderdeel van de escalatiestappen is het toekennen van een aangepast arrangement voor de naleving. Dit arrangement zal zichtbaar zijn op de toezichtkaart van de school.

3 Stelseltoezicht en andere vormen van toezicht

3.1 Onderzoek Onderwijsverslag

Ieder jaar beschrijven wij in ons Onderwijsverslag de staat van het Nederlandse onderwijs. Om die in kaart te brengen, onderzoeken wij per onderwijssector een aantal scholen. Dat gebeurt op basis van een representatieve steekproef. In dit stelselonderzoek beoordelen wij bij alle deelnemende scholen dezelfde set van indicatoren uit het waarderingskader. Deze set bestaat uit twee delen:

- een vast deel waarmee de basiskwaliteit van het onderwijs wordt bepaald, waarna wij kunnen besluiten of er een aangepast toezichtarrangement nodig is;
- een variabel deel, dat bestaat uit indicatoren voor specifieke onderwerpen uit het stelselonderzoek.

Het bestuur van elke deelnemende school ontvangt een rapport van bevindingen over de uitkomsten van dit onderzoek. Nadat medio 2013 de beslisregels voor het toekennen van arrangementen bekend zijn, bevat het rapport van bevindingen ook een vastgesteld toezichtarrangement.

3.2 Themaonderzoek

Themaonderzoeken zijn gestandaardiseerde stelselonderzoeken rond een bepaald onderwerp. Welke thema's wij onderzoeken hangt af van de maatschappelijke context, politieke vraagstukken en onderwijskundige ontwikkelingen. Het kan gaan om onderwerpen over de kwaliteit van het onderwijs in Nederland, maar ook om het naleven van wettelijke bepalingen. Vooraf maken wij in ons jaarwerkplan bekend welke thema's wij in een jaar onderzoeken.

De manier waarop wij themaonderzoeken uitvoeren kan variëren. Ze worden zoveel mogelijk uitgevoerd tijdens de onderzoeken voor het Onderwijsverslag, of in combinatie met een kwaliteitsonderzoek. Zo nodig houden we een afzonderlijke steekproef onder scholen.

Meestal is de opbouw van het onderzoek dezelfde als hiervoor beschreven bij het onderzoek voor het Onderwijsverslag. Als de inhoud van het thema zich niet voor zo'n aanpak leent, kiezen wij voor een aparte onderzoeksaanpak waarbij het onderzoek niet rechtstreeks leidt tot een toezichtarrangement.

Als bij de voorbereiding of de uitvoering van een themaonderzoek het vermoeden ontstaat dat sprake is van een zwakke of mogelijk zeer zwakke school, dan vervolgen wij het themaonderzoek met een kwaliteitsonderzoek conform het risicogerichte toezicht. Wij stellen het bestuur hiervan op de hoogte. Bij het niet voldoen aan wettelijke vereisten krijgt het bestuur via een aparte brief de opdracht de wet alsnog na te leven.

Mondelinge terugkoppeling

De terugkoppeling van het themaonderzoek vindt na afloop mondeling plaats. Er volgt dus geen afzonderlijk rapport van bevindingen. Wel krijgt het bestuur na verloop van tijd bericht als de landelijke uitkomsten van een themaonderzoek op de website van de inspectie verschijnen.

Waar mogelijk – dat is afhankelijk van de aard van het themaonderzoek – ontvangt het bestuur ook een apart formulier waarin de positie van de eigen school of scholen in kaart is gebracht. Met behulp van dit formulier kan het bestuur de eigen school of scholen vergelijken met het landelijke beeld.

3.3 Vierjaarlijks bezoek

Door een combinatie van factoren zou het kunnen gebeuren dat een school jaren achter elkaar geen bezoek van de inspectie krijgt. Dat kan zich voordoen als een school een aantal jaren onder ons basistoezicht valt en er geen aanleiding is voor een kwaliteitsonderzoek. Als die school in dezelfde jaren niet binnen de steekproef voor een stelselonderzoek valt, dan raakt zo'n school te lang buiten ons beeld. In dat geval leggen wij een vierjaarlijks bezoek af. Dit bezoek kan zowel aangekondigd als onaangekondigd plaatsvinden.

Bij het vierjaarlijks bezoek onderzoeken wij de opbrengsten van de school, de kwaliteitszorg en de zorg en begeleiding van leerlingen. Ook gaan wij na of de schoolgids, het schoolplan en het zorgplan van het samenwerkingsverband bij ons zijn ingeleverd, en of de school voldoet aan de wettelijk vastgelegde onderwijstijd.

3.4 Specifiek onderzoek

Als wij ernstige signalen over een school krijgen, kunnen wij een specifiek onderzoek verrichten. Dit onderzoek is vergelijkbaar met een kwaliteitsonderzoek of een nalevingsonderzoek. Wel zijn bij een specifiek onderzoek alle termijnen korter, omdat er meestal sprake is van urgente problemen. Een specifiek onderzoek richten wij in op basis van een onderzoeksvraag die bij het signaal aansluit. Afhankelijk van deze onderzoeksvraag kiezen wij de indicatoren uit het waarderingskader (zie paragraaf 5.1) die wij gaan onderzoeken.

4 Rapportages

4.1 Rapport van bevindingen

De uitkomsten van inspectieonderzoeken worden in openbare rapporten van bevindingen vastgelegd. Deze rapporten bevatten altijd de aanleiding tot het onderzoek, een beschrijving van de feitelijk aangetroffen situatie en de beoordeling van de indicatoren.

Een rapport van bevindingen bevat ook een kwaliteitsprofiel waarin tenminste de scores op de beoordeelde indicatoren uit het kern- en aanvullend kader (zie paragraaf 5.2) vermeld staan. Deze oordelen lichten wij toe en zo nodig verklaren wij die nader met oordelen die wij hebben gegeven op indicatoren uit het verdiepend kader.

Bij het tot stand komen van een rapport van bevindingen hanteren wij een zorgvuldige procedure van hoor en wederhoor. Nadat wij een onderzoek hebben afgerond, sturen wij binnen zes weken een concept-rapport naar het bestuur, vergezeld van een aanbiedingsbrief. In deze brief staat de procedure van hoor en wederhoor uitvoerig beschreven.

4.2 Samenvattend rapport voor ouders

Voor iedere nieuwe zeer zwakke school maken wij een samenvattend rapport voor de ouders van de leerlingen. Het bestuur van de school ontvangt dit rapport tegelijk met het vastgestelde rapport van bevindingen. Het bestuur is verplicht dit samenvattend rapport binnen vier weken na ontvangst naar de ouders van de leerlingen te sturen. Op de toezichtkaart van de school plaatsen wij een link naar het samenvattend rapport.

4.3 Toezichtkaart

Op onze website www.onderwijsinspectie.nl staat een toezichtkaart van alle scholen. Deze toezichtkaart is voor iedereen toegankelijk. Daarop staan de toezichtarrangementen voor elke school of afdeling. De arrangementen zijn verdeeld in een oordeel over de onderwijskwaliteit en een oordeel over de naleving van wettelijke bepalingen. Ook staat op deze kaart een link naar de beschikbare inspectierapporten en naar de website van de school.

4.4 Opbrengstenkaart

Wij hebben voor alle scholen ook een opbrengstenkaart op onze website opgenomen. Deze kaart is eveneens voor iedereen toegankelijk. Op deze kaart zijn opbrengstgegevens van de school te zien. Sommige opbrengstgegevens zijn absolute getallen, andere zijn gerelateerd aan de prestaties van vergelijkbare scholen. Deze kaart laat zien hoe scholen presteren.

5 Waarderingskader

5.1 Doel en opbouw

Het waarderingskader maakt besturen en scholen duidelijk wat wij onder de kwaliteit van het onderwijs verstaan en op grond van welke criteria wij tot een oordeel daarover komen. Alle kwaliteitsaspecten die wij in ons toezicht betrekken staan in het waarderingskader beschreven, inclusief de indicatoren waarin deze aspecten verder zijn uitgewerkt.

Uiteraard is het de bedoeling dat het waarderingskader leidt tot valide en betrouwbare oordelen. Daarnaast moet dit kader:

- Duidelijk maken welke kwaliteitseisen wij als ondergrens stellen aan alle scholen.
- De mogelijkheid geven om in te grijpen als scholen met hun kwaliteit onder die ondergrens komen.
- Toezicht mogelijk maken dat op maat aansluit bij de risico's die wij vermoeden.
- Scholen stimuleren de lat hoger te leggen.

Het complete waarderingskader (opgenomen als bijlage) bestaat uit drie domeinen (Opbrengsten, Onderwijsproces en Conditie), die verder zijn uitgewerkt in zeventien kwaliteitsaspecten. Deze kwaliteitsaspecten zijn vervolgens uitgewerkt in ongeveer zeventig indicatoren. De indicatoren beschrijven wat wij onder voldoende kwaliteit verstaan. In feite zijn indicatoren korte definities van goede praktijken, gebaseerd op wetgeving en op wetenschappelijk onderzoek.

Het onderwerp leraarschap is aan het waarderingskader toegevoegd (zie kwaliteitsaspect 14). Daarnaast is het waarderingskader aangepast op nieuwe inzichten rond opbrengstgericht werken, passend onderwijs en excellentie. Een zwaarder accent op toezicht op effectief onderwijs is vertaald in de formulering van indicatoren, en in de keuze of de indicator in het (hierna beschreven) kernkader, aanvullend kader of verdiepend kader staat.

5.2 Kernkader, aanvullend kader en verdiepend kader

Kernkader

Om gericht te kunnen bepalen welke onderwerpen wij op een school willen beoordelen, hebben wij het waarderingskader flexibeler gemaakt door drie subkaders te hanteren. Het eerste deelkader is het kernkader. Hierin staan de indicatoren die wij beschouwen als het noodzakelijke minimum aan kwaliteit voor alle scholen. Bij een kwaliteitsonderzoek beoordelen wij altijd deze vaste kern van indicatoren.

Aanvullend kader

Aanvullend op het kernkader kunnen wij variabele indicatoren aan ons onderzoek toevoegen. Deze onderzoeken wij alleen als er risico's of specifieke kenmerken zijn die het zinvol maken om een variabele indicator te beoordelen. Het aanvullend kader stelt ons in staat beter aan te sluiten op de schoolspecifieke situatie. Bovendien zou ons toezicht te massief worden als wij bij elk onderzoek alle indicatoren uit zowel kern- als aanvullend kader zouden betrekken.

Verdiepend kader

Tot slot kunnen wij nog andere indicatoren toevoegen om dieperliggend naar verklaringen voor onvoldoende kwaliteit te kijken, of om scholen te stimuleren de lat hoger te leggen. Dit zijn indicatoren die zich bij uitstek lenen voor een dialoog met scholen en besturen. In het verdiepend kader kunnen ook indicatoren zitten die wij willen gebruiken voor een themaonderzoek. In dat geval kunnen indicatoren ook gebaseerd zijn op politieke en maatschappelijke wensen.

5.3 Pas toe of leg uit

Als het bestuur vindt dat bepaalde indicatoren uit het waarderingskader niet volledig op zijn school van toepassing zijn, dan vragen wij het bestuur de bewuste afwijkingen te onderbouwen. Ook vragen wij het bestuur zich te verantwoorden over het resultaat van de ambities die het bestuur en de school op dit gebied voor zichzelf hebben geformuleerd. Wij gaan er van uit dat deze ambities en de beoogde resultaten in het schoolplan zijn beschreven; dat zij ook tot uitdrukking komen in de zelfevaluatie en de kwaliteitszorg van de school én dat het zichtbaar is in de schoolpraktijk.

Als wij van mening zijn dat de keuzes van het bestuur en de school niet in overeenstemming zijn met onze opvattingen over de te leveren kwaliteit, dan geven wij dat beargumenteerd aan in onze rapportage over de school. Zo is de inhoud van het inspectietoezicht geen keurslijf voor de school; wel verplicht ons toezicht het bestuur en de school om zich te verantwoorden over de eigen keuzen.

Bijlage

Het waarderingskader voortgezet onderwijs 2013

Domein Opbrengsten NB: de indicatoren van het domein Opbrengsten worden vernieuwd. Deze vernieuwing verkeert nog in een verkennende fase. In de loop van 2013 worden de vernieuwde opbrengstindicatoren in dit waarderingskader opgenomen.	
Leeropbrengsten Kwaliteitsaspect 1: De opbrengsten liggen op het niveau dat op grond van de kenmerken van de leerlingpopulatie verwacht mag worden.	
1.1	De leerlingen behalen in de onderbouw het opleidingsniveau dat mag worden verwacht.
1.1 PrO¹ en EOA²	PrO en EOA De leerlingen behalen het opleidingsniveau dat mag worden verwacht.
1.2	De leerlingen lopen weinig vertraging op in de bovenbouw van de opleiding <naam opleiding>.
1.3	De leerlingen van de opleiding <naam opleiding> behalen voor het centraal examen de cijfers die mogen worden verwacht.
1.4	Bij de opleiding <naam opleiding> zijn de verschillen tussen het cijfer voor het schoolexamen en het cijfer voor het centraal examen van een aanvaardbaar niveau.
1.5 PrO	Alleen PrO De leerlingen in het praktijkonderwijs ontwikkelen zich volgens een individuele leerroute.
1.6	De leerlingen functioneren naar verwachting in de vervolgopleiding of het werkveld.
1.7 PrO	Alleen PrO De leerlingen van het praktijkonderwijs functioneren naar verwachting in de vervolgopleiding of het werkveld.

¹ Praktijkonderwijs . ² Eerste opvang anderstaligen.

Kernkader: rood genummerde indicatoren

Dit zijn de indicatoren die wij altijd allemaal willen onderzoeken in een kwaliteitsonderzoek.

Aanvullend kader: blauw genummerde indicatoren

Dit zijn indicatoren die wij aan een onderzoek toevoegen als op basis van ons bureauonderzoek er reden is de kwaliteit van de betreffende indicator te beoordelen. De selectie van deze indicatoren onderbouwen wij aan de hand van risicokenmerken.

Verdiepend kader: groen genummerde indicatoren

Dit zijn indicatoren die wij kunnen onderzoeken om dieperliggend zicht te krijgen op oorzaken van achterblijvende kwaliteit. Het kan ook gaan om indicatoren die wij voor themaonderzoeken willen beoordelen, of omdat ze aansluiten bij ambities van de school.

Sociale opbrengsten

Kwaliteitsaspect 2: De sociale opbrengsten zijn van voldoende niveau.

2.1	De sociale opbrengsten zijn van voldoende niveau.

Domein Onderwijsproces

Aanbod

Kwaliteitsaspect 3: De aangeboden leerstofinhouden bereiden de leerlingen voor op vervolgonderwijs en samenleving.

3.1	De aangeboden leerinhouden in de bovenbouw voor < vul vak in > zijn dekkend voor de examen-programma's.
3.1
PrO	De aangeboden leerinhouden zijn dekkend voor de eisen die gesteld worden aan het praktijkonderwijs.
3.2	De aangeboden leerinhouden in de onderbouw voor < vul vak in > voldoen aan de kerndoelen.
3.3	Het aanbod voor < vul vak in > vertoont een samenhangende opbouw.
3.4	De school heeft een aanbod voor de referentieniveaus taal dat past bij alle leerlingen.
3.5	De school heeft een aanbod voor de referentieniveaus rekenen dat past bij alle leerlingen.
3.6	De school heeft een aanbod dat afgestemd is op (hoog)begaafde leerlingen.
3.7	De school heeft een specifiek aanbod om de sociale en maatschappelijk competenties van leerlingen te ontwikkelen passend bij de wettelijke voorschriften.
3.8	De school heeft een aanbod dat past bij haar eigen doelen.
3.9	Het aanbod is afgestemd op het vervolgonderwijs of de beroepspraktijk.

Onderwijstijd

Kwaliteitsaspect 4: De leerlingen krijgen voldoende tijd om zich het leerstofaanbod eigen te maken.

4.1	De school programmeert voor iedere leerling voldoende onderwijstijd.
4.2	De school realiseert minimaal de wettelijk verplichte onderwijstijd.
4.3	De leerlingen maken efficiënt gebruik van de onderwijstijd.
4.4	De school heeft een effectief beleid om schoolverzuim te voorkomen.

Schoolklimaat

Kwaliteitsaspect 5: Het schoolklimaat is ondersteunend en gericht op een brede vorming.

5.1	De leraren bevorderen door hun handelen de verwerving van sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.
5.2	De school en haar omgeving vormen een gezamenlijke pedagogische gemeenschap.
5.3	De school vormt een sociaal veilige gemeenschap.
5.4	De school ondersteunt de leerlingen en de ouders/verzorgers bij de keuzes tijdens de schoolloopbaan.
5.5	De school kent een op ondersteuning en begeleiding gerichte cultuur.

Kwaliteitsaspect 6: Het schoolklimaat is stimulerend en ambitieus.

6.1	De school is gericht op het stimuleren van talent.
6.2	De school is gericht op het leveren van (intellectuele) prestaties.
6.3	De leraar past de onderwijskundige ambities/doelen, die op schoolniveau zijn geformuleerd, toe in zijn les.

Didactisch handelen

Kwaliteitsaspect 7: Het (vak)didactisch handelen van leraren stelt leerlingen in staat tot leren en ontwikkeling.

7.1	De onderwijsactiviteit heeft een doelgerichte opbouw.
7.2	De leerlingen krijgen een begrijpelijke uitleg.
7.3	De leerlingen zijn actief betrokken.
7.4	De leraar hanteert adequate vakdidactische principes.
7.5	De leraar stimuleert de leerlingen tot het leveren van hoge prestaties.
7.6	De leraar stimuleert leerlingen tot denk- en leerstrategieën.

Kwaliteitsaspect 8: De leraren stemmen hun didactisch handelen af op verschillen tussen leerlingen.

8.1	De leraren gebruiken bij de vormgeving van hun onderwijs de analyse van de prestaties van de leerlingen.
8.2	De leerlingen krijgen effectieve feedback op hun leerproces.
8.3	De leraar stemt de instructie af op verschillen tussen leerlingen.
8.4	De leraar stemt de verwerking af op verschillen tussen leerlingen.

Ondersteuning en begeleiding

Kwaliteitsaspect 9: De school biedt effectief aanvullend onderwijs en ondersteuning aan leerlingen die dat nodig hebben (basisondersteuning). (De school bestrijdt effectief achterstanden.)

9.1	De school volgt systematisch de vorderingen van de leerlingen aan de hand van genormeerde toetsen.
9.2	De school bepaalt wat de onderwijs- en ondersteuningsbehoefte is van individuele of groepen leerlingen.
9.3	De school heeft doelen gesteld die erop gericht zijn om achterstanden te bestrijden.
9.4	De school voert de ondersteuning planmatig uit.

Kwaliteitsaspect 10: De school begeleidt leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben effectief aan de hand van hun ontwikkelingsperspectief (extra ondersteuning).

10.1 Rood voor Pro!	Het bevoegd gezag stelt bij plaatsing voor iedere leerling een ontwikkelingsperspectief vast. (verplicht voor praktijkscholen)
10.2 Rood voor Pro!	De leerling ontvangt onderwijs zoals beschreven in het ontwikkelingsperspectief. (verplicht voor praktijkscholen)
10.3 Rood voor Pro!	De school stelt vast of de leerlingen zich ontwikkelen conform het ontwikkelingsperspectief en maakt naar aanleiding hiervan beredeneerde keuzes. (verplicht voor praktijkscholen)

Kwaliteitsaspect 11: De school draagt bij aan een adequate overgang van (zorg)leerlingen van aanleverende en naar vervolgscholen en vervult haar rol in de zorgketen.

11.1	De school zorgt voor een adequate overgang van zorgleerlingen die van andere scholen komen.
11.2	De school zorgt voor een adequate overgang van zorgleerlingen naar andere scholen.
11.3	De school bereidt de leerlingen en de ouders/verzorgers voor op de vervolgopleiding/arbeidsmarkt.
11.4	De school vervult haar rol in de zorgketen.

Domein Conditie

Kwaliteitszorg

Kwaliteitsaspect 12: De school bewaakt de kwaliteit van haar opbrengsten.

12.1	De school evalueert systematisch de opbrengsten.
12.2	De school werkt doelgericht aan de kwaliteit van de opbrengsten.

Kwaliteitsaspect 13: De school bewaakt de kwaliteit van het onderwijsproces.

13.1	De school evalueert systematisch het onderwijsproces.
13.2	De school werkt doelgericht aan de verbetering van het onderwijsproces.
13.3	De school borgt de kwaliteit van het onderwijsproces.

Professionele ruimte/leraarschap**Kwaliteitsaspect 14: De schoolleiding zorgt dat leraren kunnen presteren en zich ontwikkelen conform de visie van de school.**

14.1	De schoolleiding zorgt dat de visie van de school op onderwijs vertaald is in concrete professionele normen voor leraren.
14.2	De schoolleiding zorgt voor draagvlak bij leraren voor de schooleigen visie en de daarvan afgeleide ambities en verbeterdoelen.
14.3	De schoolleiding stuurt via haar personeelsbeleid op het realiseren van de onderwijskundige doelen van de school.
14.4	De schoolleiding stuurt leraren(teams) aan om het onderwijsproces zelf vorm te geven passend bij de ambities van de school.
14.5	De schoolleiding verantwoordt zich intern over de gerealiseerde onderwijskwaliteit.

Kwaliteitsaspect 15 : De leraren benutten de professionele ruimte voor goed onderwijs.

15.1	Leraren evalueren de kwaliteit van het onderwijs die zij bieden.
15.2	Leraren vullen het onderwijs in passend bij de onderwijsvisie van de school/afdeling.
15.3	Leraren werken doelgericht aan hun bekwaamheden en de benodigde competenties voor het realiseren van de visie van de school.
15.4	Lerarenteams verantwoorden zich over de bereikte resultaten van hun professionaliserings- en verbeteractiviteiten.

Bestuurlijke kwaliteitszorg

Kwaliteitsaspect 16: Het bestuur maakt, met behulp van een goed functionerend systeem van kwaliteitszorg en kwaliteitsborging, zijn wettelijke zorgplicht voor de kwaliteit van het onderwijs waar.

16.1	Het bestuur heeft zicht op de kwaliteit van het onderwijs op de school/de scholen en de daaronder vallende afdeling(en).
16.2	Het bestuur stuurt aantoonbaar op de verbetering van de onderwijskwaliteit.
16.3	Het bestuur stuurt op de borging van de onderwijskwaliteit.
16.4	Het bestuur verantwoordt zich op betrouwbare wijze over de geleverde onderwijskwaliteit en de verbetering daarvan.

Financiële continuïteit

17.1	Het bestuur kan op langere termijn voldoen aan zijn financiële verplichtingen. (Solvabiliteit)
17.2	Het bestuur kan op korte termijn voldoen aan zijn financiële verplichting. (Liquiditeit)
17.3	Het bestuur houdt baten en lasten met elkaar in evenwicht. (Rentabiliteit)
17.4	De jaarrekening voldoet aan de daarvoor geldende richtlijnen en de beleidsdoelstellingen zijn onderscheiden naar de belangrijkste activiteiten van de onderwijsinstelling.

Colofon

Publicatie

Inspectie van het Onderwijs
Postbus 2730 | 3500 GS Utrecht
www.onderwijsinspectie.nl

Uitgave

2012-35 | gratis
ISBN: 978-90-8503-301-1

Deze publicatie is te downloaden via
www.onderwijsinspectie.nl

© Inspectie van het Onderwijs | december 2012